

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדן

מחזור טז, קונטרס ו' (קנח) ניסן-אייר תשכ"ה

הרמב"ם כמתרגם

מלשון התלמוד ללשון המשנה

(למלאות תת"ל שנה להולדת הרמב"ם)

מאת

שמואל אשכנזי

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

דפוס רסאל חיים הכהן, בע"מ

את רוב ספריו ואיגרותיו כתב רבנו משה בן מימון בלשון
הערבית, שהייתה שגורה בפי היהודים בארצות המזרח
ובספרד. אולם את ספרו הגדול "משנה תורה", המקיף את
כל התחיקה הישראלית על יסוד מקורותיה מסיני ועד זמנו,
כתב הרמב"ם בלשון העברית, ביתר דיוק: בלשון
המשנה.

ספרי ההלכה שקדמו לרמב"ם — שאילתות דרב אחאי
גאון, הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, הלכות גדולות לרב שמעון
קירא והלכות רב אלפס — נכתבו כולם בלשון התלמוד,
הואיל והוא המקור העיקרי לדיני ישראל ומנהגיו. ברם
הרמב"ם לא הסכים לחבר את ספרו בלשון התלמוד —
"לפי שלא יבינוהו מאנשי אמונתנו היום, כי אם יחידים",
אבל גם בלשון כתבי הקודש קשה היה לכותבו —
"מפני שצר לנו היום אותו הלשון המקודש מהשלים ענייני
הדינים בו". הרמב"ם החליט אפוא לחבר את ספרו "בלשון
המשנה, כדי שיקל זה לרוב האנשים"². משום כך נטל

---

1. נוסח אחר: אומתנו.

2. לשון הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות (בתרגום מערבית).

עליו לתרגם לעתים תכופות לשונות תלמודיים, שנכתבו במקורם ארמית, ללשון העברית.

תרגומים מלשונות תלמודיים כבר הובאו בדברי פרשני התלמוד השונים, כגון רבנו חננאל, רבנו גרשום, רש"י, רשב"ם ואחרים, אגב פירוש דברי התלמוד. אולם תרגומים מכוונים ומתוך שיטה נמצאים בספר "הלכות ראו"³ ובספר "וזהיר"⁴; וייתכן ששני הספרים הללו היו לעיני הרמב"ם ושימשו לו למופת ולדוגמה.

אבל בשום פנים אין לומר, שהרמב"ם תלוי בקודמו ומחקה אותו, אלא כשם שהוא עצמאי בהכרעותיו להלכה, כן הוא מקורי גם בנוגע ללשון. ונסתפק בדוגמה אחת שהיא מעניינת דיומא, היינו מעניין יום הולדת הרמב"ם (ערב פסח).

לאחר שבודקים את החמץ בערב הפסח יש לבטלו.

---

3. נקרא כן על שם התחלתו בפסוק: ראו כי ה' נתן לכם השבת (שמות טז, כט). הספר נדפס בשנת תרמ"ו בעיר "ווירסייליס הסמוך לפאריס", והוא עיבוד עברי של ספר "הלכות פסוקות" הנ"ל, שנדפס בשנת תשי"א בירושלים.

4. ספר הלכות (מיוחס למר חפץ אלוף) המסודר כדרך השאלות על פרשיות התורה ומתחיל בכל פרשה במלים: וזהיר הקב"ה... נדפס בשני חלקים: א) מאמצע פרשת בא עד סוף פרשת פקודי (לייפציג תרל"ג); ב) ספר ויקרא ופרשיות במדבר ונשא (ורשה תר"ם). המחבר מרבה להעתיק מתוך ספר "הלכות גדולות" הנ"ל, אלא שהוא מתרגם דבריו מארמית לעברית.

«אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל» (בבלי פסחים
 ו ע"ב). ומפרש הר"ף (סימן תרצז): «היכי מבטל? דאמר
 הכי: 'כל חמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא
 ביערתיה, ליבטיל וליהוי כעפרא'». נוסח ארמי זה לביטול
 החמץ נתקבל על ידי הפוסקים שבאו אחרי הר"ף, ועד
 היום נוהגים לאומרו⁵. ואולם הרמב"ם הביא לנו בספרו
 נוסח עברי: «כל חמץ שיש ברשותי, שלא ראיתיו —
 הרי הוא בטל והרי הוא כעפר» (חמץ ומצה ג, ז).

אמנם נוסח עברי של ביטול חמץ כבר הובא בירושלמי
 ובשם אותו האמורא אשר תיקן את הביטול⁶: «רב אמר:
 צריך לומר: 'כל חמץ שיש לי בתוך ביתי ואיני יודע בו —
 יבטל'» (פסחים פרק ב הלכה ב). אולם בשאילתות (פרשת
 צו, שאילתא עד) נאמר: «ובתר דבדיק לימא הכי: 'כל
 חמירא דאיכא ברשותי בביתא הדין ולא חזיתיה ולא ידענא
 ביה — ליבטיל מרשותי ויהא כעפרא דארעא'». ובהלכות
 גדולות (מהד' הילדסהיימר, עמ' 134) כתוב: «והיכי מבטל
 ליה? לימא הכי: 'כל חמירא דאיכא ברשותי ולא ידענא
 ביה — ניבטל מרשותי וליהוי עפרא'». ובסידור רב סעדיה

---

5. בתוספת מלת «וחמיעא» (היינו כל חמירא וחמיעא). ועיין
 אונקלוס לשמות יג, ז, שמתרגם חמץ — חמיע, שאור — חמיר.

6. עיין «מגן אבות» לרבי מנחם המאירי, לונדון התרס"ט,

עמ' עח.

גאון (עמ' קלב) מובא נוסח הביטול בערביית⁷, אלא שרס"ג מוסיף ואומר: "ואם אמר בלשון התרגום [היינו בארמית] הרי זה עדיף"⁸: 'כל חמירא דאיכא ברשותאי ולא ידענא ביה — לבטול מרשותאי ולהוי כעפרא'".

בהלכות פסוקות (עמ' ר"ז) נאמר: "ולמא: 'כל חמץ שיש בבית הזה, דלא חזיתיה, ניבטל ניהוי עפרא'". והרי זה נוסח מעורב: חציו עברי וחציו ארמי. ובא מתרגמו בהלכות ראו (עמ' 11-12) וכתב: "ואומר: 'כל חמץ שיש בבית הזה ולא ראיתיו — יבטל ויהיה עפרא'".

הרמב"ם לא כתב "בתוך ביתי" (כירושלמי), ולא כתב "בבית הזה" (כשאילתות והלכות פסוקות והלכות ראו) אלא כתב: "ברשותי" (כהלכות גדולות ורס"ג ורי"ף). מאידך השמיט את המלים "ושלא בערתיו" (המובאות בנוסח

---

7. "כל כמיר קד בקי פי מלכי וליס אעלם בה פקד אבטלתה מן מלכי והו ענדי מקאם אלתראב" — כל חמץ שנשאר ברשותי ואינני יודע עליו, ביטלתיו מרשותי והוא אצלי כמו אבק.

8. ודבר תימה הוא, שהרי נוסח הביטול מעיקרו בעברית נתקן כנ"ל, ואם משום שלשון עברית לא הייתה מובנת להמון העם בזמנו ובמקומו של רס"ג, עדיפה ממנה הלשון הערבית שהייתה אז הלשון המדוברת. וכן כתב הרמ"א (דרכי משה, או"ח סימן תלד הערה ב): "בירושלמי פרק כל שעה איכא נוסח זה בלשון הקודש, והפוסקים כתבו[הו] בלשון תרגום, כי לקחוהו מדברי הגאונים שתקנו[הו] בבבל משום עמי הארצות, והוא הדין בכל לשון ולשון יאמר כל (ה)אדם בלשון שמבין".

הרי"ף) ואת המלים „ואיני יודע וכו'" (הכתובות בירושלמי ובשאלות ובהלכות גדולות ובסידור רס"ג). כמו כן לא הסתפק במלת „יבטל" (שבירושלמי) ואף לא במלים „יבטל נ"יה עפר" (שבשאר מקורות), אלא כתב: „הרי הוא בטל והרי הוא כעפר".

לא כאן המקום להיכנס לבירור הלכתי של כל הפרטים הנובעים מתוך שינויי הנוסחאות הנ"ל⁹, ואף מבחינה לשונית קשה להסביר בדיוק, מה טיבם של ההבדלים הנ"ל — אך דיינו במה שהוכחנו את עצמאותו ומקוריותו של הרמב"ם ואי־תלותו בקודמיו.

ומבחינת הכמות ודאי שאין להשוות את הרמב"ם לקודמיו, שהרי הוא תרגם כמעט את כל החלק ההלכתי שבשני התלמודים (להוציא, כמובן, את השקלא וטריא) מארמית לעברית; וכבר אמרו: „אלמלי היה הרמב"ם מסדר את חבורו כדרך האלפס, כלומר על דרך סדר המסכתות, הרי היה כבר לפנינו תרגום עברי של התלמוד!"¹⁰ — היינו של פסק ההלכה שבתלמוד.

דרכי תרגומו של הרמב"ם אבל בדרך תרגומו את שפת ההלכה התלמודית ללשון המשנה נתקל הרמב"ם בניבים וביטויים ארמיים, שמעצם טבעם או מחמת שגירותם בפי ההמון קשה היה לתרגמם

---

9. ראה למשל הלכות פסוקות עמ' ז, הערה ד.

10. רב צעיר, תולדות הפוסקים א, ניו־יורק תש"ו, עמ' 259-260.

ללשון אחרת. אולם לא איש כרמב"ם יירתע מפני קשיים בדרכו שהתווה לעצמו; הוא עמד ותרגם הכול לעברית צחה ומצוחצחת¹¹. כך אנו מוצאים בספרו את המונח התלמודי, השגור בפי העם היהודי עד היום הזה בכל לשונות גלותו „בר־מצוה" — מתורגם בן־מצוות¹², כמו שנמצא אצל חכמי המשנה: „בן שלוש עשרה — למצוות" (אבות ה, כא). את המונח המשפטי „בר מצרא", שאף הוא שגור מאוד בפינו, תרגם פעם בן המצר, ופעם בעל המצר¹³. את הכלל המקובל „כל דאלים גבר" תרגם בשלוש צורות שונות: א) כל המתגבר זכה; ב) כל המתגבר יטול;

---

11. ומן העניין להעיר, שהראב"ד, המרבה להשיג על הרמב"ם מבחינה הלכתית מצא גם כאן מקום לנגחו, ואלה דבריו: „מכיר אני האמת עם אותם שאמרו: 'המעתיק מלשון ללשון צריך שיהיה בקי בדבר מאוד, ושיהיה בקי בשתי הלשונות' (ראה דברי ריא"ת המובאים להלן עמ' 146). הנה ראיתי זה המחבר עשה עצמו מעתיק לשון גמרא אל לשון עברית ובמליצה אחרת — וטעה במליצתו" (שבועות ה, ט).

12. הלכות עדות פרק ט, הלכות ט וי"א, ומקורו במסכת בבא מציעא דף צו ע"א.

13. בן המצר נמצא לראשונה בהלכות זכיה ומתנה ה, ח. ראה גם שכנים יד, א: בן המצר שלו; יב, יז: בן המצר שלו; יג, יד: בעל שהיתה אשתו בן המצר. הצורה השניה — בעל המצר — הובאה פעם ראשונה בהלכות תלמוד תורה ה, יד. ועיין להלן עמ' 149.

ג) כל המתגבר ירד בה בשדה¹⁴.

ואף את הביטויים השגורים: "מדאורייתא" ו"מדרבנן" הוא מתרגם בצורות שונות: דבר תורה, דברי תורה, מדברי תורה, דין תורה, מדין תורה, מהתורה, מן התורה; דברי סופרים, מדברי סופרים, מדברי חכמים, מדבריהם¹⁵.

תרגומים נרדפים ומשמעותם
דרכו זו של הרמב"ם, לתרגם ביטוי תלמודי אחד
במלים שונות, נתנה מקום לסברה, שבשינויי המלים התכוון
הרמב"ם לדקדוקי הלכה שונים¹⁶. נראה לי, שאין הדבר

---

14. שכנים ג, י; טוען ונטען י, ו; שם טו, ד; ה. המקורות

התלמודיים: גיטין ס ע"ב ובבא בתרא לד ע"ב.

15. הביטויים "מדאורייתא" ו"מדרבנן" נמצאים לראשונה במסכת

ברכות לו ע"א. ותרגומיהם השונים ברמב"ם: מעילה ג, א; מקואות א,

יב; נחלות ו, ט (דבר תורה); — תלמוד תורה ו, יד; שמיטה ויובל

ת, טז; מעשה הקרבנות ג, טו (דברי תורה); — שופר ג, יג ועוד

(מדברי תורה); — שבת יז, ב ועוד (דין תורה); — תרומות ז, י;

עדות יג, א (מדין תורה); — אישות א, ב (מהתורה); — עבודה זרה

יב, ט ועוד (מן התורה); — עירובין א, טו ועוד (דברי סופרים); —

תלמוד תורה ו, יד ועוד (מדברי סופרים); — מכירה כט, ו (מדברי

חכמים); — ברכות יא, ג ועוד (מדבריהם).

16. לאחרונה דן בבעיה זו יעקב לוינגר, "על העיון והדקדוק

מדברי הרמב"ם ומגבלותיהם", ספר השנה הראשון של בר-אילן (ירושלים

תשכ"ג). בין השאר הוא מנסה להשיב על שאלה זו: "האם דרכו

כך, ואין לראות, בדרך כלל, בשינויי המלים אלא עניין שבלשון
 ובסגנון. הנחה זו תתברר לנו, כשנעיין בשיטת התרגום
 שהציע „אבי המתרגמים” רבי יהודה אבן תבון, ושנתקבלה
 גם על ידי הרמב"ם. הנה מה שכתב ריא"ת בפתיחתו לתרגום
 „חובות הלבבות” (מהד' צפרוני, ירושלים תרפ"ח, עמ' 3):
 „צריך שיהיה כל מעתיק מלשון אל לשון אחרת בקי
 ומלומד בשתי הלשונות... ועם כל זה ¹⁷ צריך לדעת ולהבין
 עניין הספר אשר יעתיק — דעת ברורה והבנה נכונה...
 כי לא יוכל המעתיק לתקן את לשון העתקתו עד שיקדים
 ויאחר ויוסיף ויגרע; ופעמים שהוא צריך לתרגם עניין המלה
 בעניין שהוא דומה לו וקרוב אליו בלשון שהוא מעתיק אליה”.
 בדומה לזה כותב הרמב"ם לרבי שמואל בנו של
 ריא"ת, שתרגם ספרו „מורה הנבוכים” מערבית לעברית:
 „אזכור לך כלל אחד והוא: שכל מי שירצה להעתיק
 מלשון אל לשון ויכוין לתרגם המלה האחת במלה אחת גם כן,
 וישמור גם כן סדר המאמר וסדר הדברים, יטרח מאוד
 ותבוא העתקתו מסופקת ומשובשת ביותר. ואין ראוי לעשות
 כן. אבל צריך למעתיק מלשון אל לשון שיבין העניין תחילה,
 ואחר כך יספר ויפרש במה שיובן ממנו העניין ההוא בלשון
 ההיא ויבאר היטב; ואי אפשר לו מבלתי שיקדים ויאחר, ויספר

של הרמב"ם הוא: להשתמש לעניין אחד במלים שונות —
 כלומר במלים או בביטויים נרדפים, או ששימושו במלים שונות
 ובביטויים שונים צריך לעורר בנו את המחשבה שמדובר בעניינים
 שונים שיש להבחין ביניהם? (עמ' 247).

17. = ונוסף על כל זה.

מלה אחת במלות רבות, ויספר מלות רבות במלה אחת, ויחסר תיבות ויוסיף תיבות, עד שיסודר העניין ויבואר יפה, ויובן הלשון לפי [דרך] הלשון ההיא אשר יעתיק אליה" 18. מתוך עיון בדוגמאות המובאות להלן רואים, שהרמב"ם היה נאה דורש ונאה מקיים. נאמן להוראותיו המחכימות לאחרים נהג אף הוא בשיטה זו ונמנע מלתרגם את לשון התלמוד תרגום מילולי בדיוק נקרני, אלא עיבד את החומר ההלכי ומסרו בלשונו הוא, לשון ברורה ומבוררת. יש שהוא מקדים (בתרגומו) את המאוחר (במקור) ומאחר את המוקדם, ויש שהוא משמיט תיבות ומחליפן באחרות. יש שהוא מחליף לשון יחיד ברבים ולשון רבים ביחיד 19. יש שהוא מקצר בתרגומו את לשון התלמוד, ויש גם שהוא מרחיב אותו, הכול לפי הרגשתו הלשונית והסגנונית. ובכלל לא פתר הרמב"ם את בעית התרגום בדרך מיכנית נוקשה. הוא לא דקדק לתרגם ביטוי אחד תמיד באותו אופן. אדרבה, הוא נוטה לגוון את סגנונו על ידי שימוש בצורות שונות ובתרגומים שונים, וכן לקצרו או להרחיבו, או לשנותו, הכול לפי הצורך ולפי הרגשתו הלשונית בעת שכתב את דבריו. והרי דוגמאות:

-
18. איגרות ותשובות לרבנו משה בן מימון הספרדי, הוצאת סרקלין, ורשה תרפ"ז, איגרות שונות, עמ' לב'ג (בתרגום מערבית).
 19. כגון "שופרא דשטרא הוא" (בבא בתרא סט ע"ב) תרגם: נויי השטר הם (מכירה כד, יד. השוה גם זכיה ומתנה יב, טז: "וכמו נויי השטר הוא זה"). לעומת זה תרגם את הצירוף "יקרא דשכבי" (סנהדרין מז ע"ב) — כבוד המת (אבל יב, א).

1) גיוון. במסכת כתובות (דף כג ע"א) מובאים שני נהגים: א) "דעבידי אינשי דמקדשי בצנעא", ב) "דעבידי אינשי דמגרשי בצנעי". את הנוהג הראשון מתרגם הרמב"ם: "שדרך העם לקדש בצנעה" (אישות ט, ל), ואילו את הנוהג השני הוא מתרגם במלים אחרות: "שבני אדם עשוין לגרש בצנעה" (גירושין יב, ח).

במסכת בבא בתרא (דף לג ע"ב) מסופר על "ההוא גברא דחטף נסכא מחבריה... אייתי חד סהדא דמיחטף חטפא מיניה. אמר ליה: אין! חטפי! ודידי חטפי!". מעשה זה מובא ברמב"ם בשני מקומות: א) "מעשה באחד שחטף לשון של כסף מיד חברו בפני עד אחד, ובא החוטף ואמר: חטפתי, ושלי חטפתי!" (גזלה ואבדה ד, יד); ב) "מעשה באחד שחטף לשון כסף מחברו בפני עד אחד, ואמר אחר כן: חטפתי, ושלי חטפתי!" (טוען ונטען ד, ח). דקדק הרמב"ם לכתוב בשני המקומות את המלים בפני עד אחד, משום שהן נוגעות לגוף ההלכה, אבל בניסוח הכללי לא דק להשוות את שני התרגומים, אלא כתב בכל מקום כפי הרגשתו הלשונית בעת ההיא.

את הביטוי "חספא בעלמא" (בבא מציעא ז ע"א) תרגם הרמב"ם בראשונה כחרס מחרסי אדמה (גירושין א, טו), וחזר ותרגמו: כחרס הנשבר (שם ו, כא), ואת המשפט התלמודי "האי שטרא חספא בעלמא הוא" (בבא בתרא לב ע"ב) תרגם: זה השטר כחרס הוא חשוב (מלוה ולוה יד, ו).

הכלל ההלכתי המפורסם "כל יתר כנטול דמי" (חולין נח ע"ב) מובא בהלכות שחיטה ארבע פעמים וכל פעם

בצורה אחרת: כל היתר כנטול הוא חשוב (ו, כ), כל היתר כחסר הוא ²⁰ (ח, יא), היתר כחסר (ח, ד), התוספת בגוף כחסרון (ח, ח).

בכל הדוגמאות הנ"ל, וניתן להוסיף עליהן כהנה וכהנה, אין למצוא טעם ענייני להחלפת הלשונות, והן מעידות על נטייתו של הרמב"ם לגוון את סגנונו במלים שונות. ונוסיף עוד את הביטויים בן המצר ובעל המצר (ראה לעיל, עמ' 144), שהרמב"ם משתמש בהם חליפות בהלכות שכנים:

פרק יב הלכה ה (בן המצר, בני המצר), ו (בעל המצר, בן המצר), זי"ט (בן המצר), י (בן המצר, בעל המצר), יא"טו (בעל המצר), טז"ז (בן המצר, בן מצר).

פרק יג הלכה א (בן המצר), ג (בן המצר), ד (בעל המצר, בן המצר), ה (בן המצר), ו (בעל המצר), ז (בן המצר), ח (בעל המצר), ט (בן המצר), י"ב (בעל המצר), יג (בן המצר, בעלי המצר), יד (בן המצר).

פרק יד הלכה א (בן המצר, בעל המצר, בן המצר), ב"ד (בן המצר), ה (בעל המצר).

---

20. השווה גם איסורי מזבח ב, יא: כל היתר כחסר; וספר תורה ז, טז: דין היתר כדין החסר. כמה משוכללת היא הצורה האחרונה! ודוגמתה אנו מוצאים אצל הרמב"ם במקומות שונים, למשל: ודין התוספת כדין העיקר (אישות טז, ג), דין תוספת-כתובה כדין העיקר (שם יט, כח), שדין חלל-חרב כדין חלל-אבן (טומאת מת ב, ג), דין שגגת המאכלות כדין שגגת הבעילות (שגגות ו, א), שדין השליח עם האשה כדין הבעל עמה (גירושין ו, יד).

2) קיצור. את המשפט הארוך „האי מאן דקביל
עיסקא מן חבריה” (בבא מציעא דף קה ראש ע”א) מתרגם
הרמב”ם במלה אחת: המתעסק (שלוחין ושותפין ז, ב).
משפט אחר „ההוא אריא דהות נהים” (עבודה זרה
ע ע”א) תרגם בשתי מלים: שאג ארי (מאכלות אסורות
יב, כב).

את הכלל הידוע „חברך חברא אית ליה וחברא
דחברך חברא אית ליה” (בבא בתרא לח ע”ב) מתרגם
הרמב”ם: חברך יש לו חבר וחברו יש לו חבר (טוען
ונטען יא, ה).

את דברי הנשיא באיגרתו לבני הגולה „ושפרא
מילתא באנפאי ובאנפי חברי” (סנהדרין יא ע”ב) מוסר
הרמב”ם בצורה מקוצרת: הסכמתי אני וחברי (קידוש החודש
ד, יז).

3) הרחבה. את המשפט הקצר בן ארבע המלים
„הואיל ואנקטה נגרי ברייתא” (בבא קמא דף קיח ראש
ע”ב), שרש”י מתרגמו „לימדה לצאת חוץ” — מוסר הרמב”ם
בעשר מלים: שהרי לימדו דרך אחרת חוץ מדרך שאר
הצאן שבעדר זה (גנבה ד, יב).

את הכלל ההלכי „כל היכא דאיכא היתרא לא שביק
איניש היתרא ועביד איסורא” (תמורה כז ע”א) מוסר הרמב”ם
בצורה מורחבת: שכיון שיש לפניו דרך איסור והיא התמורה
ודרך היתר והוא החילול, חזקה היא: שאין אדם מניח ההיתר
ועושה האיסור (תמורה ב, ג).

את המשפט הקצר „לא עדיפת מינאי“ (בבא מציעא קא ע"ב) מתרגם הרמב"ם דרך פירוש: אין אתה בעל זכות בבית זה יותר ממני (שכירות ו, ט).

את שתי המלים „לשורא ולפרשאה“ (בבא בתרא ח ע"א) מוסר הרמב"ם בשמונה מלים: לתיקון החומה והדלתות ושכר הפרשים השומרים את המדינה (שכנים ו, ה).

את המשפט הקצר „ואזול תמרי וקטול“ (מכות ח ע"א) מתרגם הרמב"ם: „ונפלו מן התמרים על תינוק והרגוהו“ (רוצח ושמירת נפש ו, טו).

משפט קצר אחר „מכי דייש אמצרי“ (בבא קמא ט ע"א) הוא מתרגם: כיון שדש את המצר שבין שתי השדות ונעשו שתיהן כשדה אחת (מכירה א, יג). במקום אחר הוא כותב: ואפילו דש המצר שלה וערבו עם הארץ (שם יט, ב). את הכרזתו של רב אמי „מלא כתפי נגרי בתרי עברי גהרא“ (בבא מציעא קז ע"ב) מתרגם הרמב"ם אגב פירוש: מניחין מקום פנוי משתי שפתות הנהר כרוחב כתפי המלחים שיורדין שם ומושכין הספינה (נזקי ממון יג, כו).

את המונח ההלכי „פסיק רישיה ולא ימות“ (שבת עה ע"א) מוסר הרמב"ם במלים אלה: שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה, אלא המות בא בשבילו (שבת א, ו). והרי דוגמה שתחילתה הרחבה וסופה קיצור:

בנוסח השטר של מתנת שכיב מרע צריך לכתוב: „מגו מרעיה איפטר לבית עולמיה“ (בבא בתרא קנג סוף ע"א). הרמב"ם מתרגם נוסח זה שתי פעמים בהלכה אחת (זכיה ומתנה ח, כז):

(א) מתוך החולי הזה, שציוה בו, מת;
(ב) מתוך החולי הזה, שנתן בו מתנה זו, מת.
את שתי המלים הראשונות „מגו מרעיה“ תרגם
בחמש ובשבע מלים, ואילו את שלוש המלים האחרונות
„איפטר לבית עולמיה“ — תרגם במלה אחת בלבד.

(4) שינוי. יש שהרמב"ם מחליף את המלים
שבמקור במלים אחרות, כגון: הוראתו של רבי חייא לרב
„כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחרית“
(שבת ג ראש ע"ב) מביא הרמב"ם בצורת פסק הלכה: אין
שואלים את הרב מענין אחר, אלא מאותו הענין שהם עסוקים
בו (תלמוד תורה ד, ו).

הוראה אחרת — של שמואל לרב יהודה „לא תיהוי
בי עבורי אחסנתא, ואפילו מברא בישא לברא טבא“ (בבא
בתרא קלג ע"ב) מוסר הרמב"ם בצורה זו: מדת חסידות
היא: שלא יעיד אדם חסיד בצוואה שמעבירין בו הירושה
מן הירוש, אפילו מבן שאינו נוהג כשורה לאחיו חכם ונוהג
כשורה (נחלות ה, יא).

את דברי הגמרא (נדרים נה ע"ב): „מירבא — רבו
מארעא, מינק — מאוירא ינקי ולא מארעא“ מתרגם הרמב"ם:
כמהין ופטירות — אף על פי שאינם יונקין מן הקרקע, גדלין
הן בקרקע (נדרים ט, יא).

ואת עצתו של רב לרב כהנא „פשוט נבילתא בשוקא
ושקיל אגרא, ולא תימא: כהנא אנא וגברא רבא אנא“ (פסחים
קיג ע"א) מביא הרמב"ם בנוסח זה: מוטב לפשוט עור בהמות

נבלות, ולא יאמר לעם: חכם גדול אני, כהן אני — פרנסוני!
 (מתנות עניים י, יח). את שתי המלים הראשונות „פשוט נבילתא“
 תרגם בצורה סתמית מוטב לפשוט עור בהמות נבלות;
 ואילו את שלוש המלים „בשוקא ושקיל אגרא“ השמיט לגמרי;
 את „גברא רבא“ תרגם חכם גדול, והקדימו לכהן; ולבסוף
 הוסיף מלה אחת הבאה לפרש את כל הענין: פרנסוני!
 את המשפט הארמי „שקל מוליא ושדא בנצא“ (כבא
 בתרא נד ע"א), שהרשב"ם תרגמו תרגום מילולי „לקח התל
 והשליך בגומא“ — מוסר הרמב"ם במלים אחרות: היה לוקח
 עפר ממקום גבוה ונותנו למקום הנמוך (זכיה ומתנה ב, ז).
 כמעט בכל הדוגמאות המנויות לעיל יש — נוסף על
 החלפת מלים — גם משום קדימה ואיחור וגם משום תוספת
 וגירעון. כמו שהורה הרמב"ם למתרגם ספרו מערבית, כך
 נהג הוא עצמו בתרגום מארמית.

מהימנות הנוסח ברמב"ם שלפנינו
 וכאן מקום להעיר על הקושי הגדול בקביעת הנוסח
 המקורי של ספר הרמב"ם הנובע מן השינויים המרובים
 שבין הדפוסים ובין כתבי היד וכן בין כתבי־יד לכתבי־יד.
 מאידך לא תמיד נוכל לקבוע את הנוסח המדויק של
 מקורות ספרי התלמוד והפוסקים שהיו לעיני הרמב"ם²¹.

---

21. בקביעת הנוסח בתלמוד הבבלי השתמשתי בין השאר
 ב„דקדוקי סופרים“. בקביעת הנוסח ברמב"ם השתמשתי בדפוס ורשה
 וילנה וכן ב„ספר המדע“ מהד' כהן־קצנלנבוגן־ליברמן, תל־אביב תשכ"ד.

ואסתפק כאן בדוגמה אחת בנוגע לנוסח הרמב"ם,
ובדוגמה אחרת לנוסח המקור התלמודי.

(א) הכלל הידוע „לתקוני שדרתיך ולא לעוותי“ (כתובות
פה ע"א ועוד) מתורגם בהלכות שלוחין ושותפין פרק א
הלכה ב: לתקן שליחותי שדרתיך ולא לעוות; ואילו
בפרק ג הלכה ט כבר תורגם בצורה משופרת: לתקן
שליחותיך ולא לעוות (וכן נדפס גם בהלכות מלוה ולוה
ט, ה). וכבר בפרק הראשון הלכה ו' אנו מוצאים: לתקן
שליחו ולא לעוות (וכן בהלכות שכנים יג, ז). אולם בדקתי
ומצאתי בשני כתבי־יד²², שכתוב בהם גם במקום הראשון
אותו הנוסח המשופר, שבא בדפוסים במקום השני.
לעומת זאת מצאתי בשני כתבי־יד אחרים²³ שהעתיקו (במקום
הראשון) את הנוסח הארמי שבתלמוד, מבלי לתרגמו כלל.

(ב) הצירוף „קתלי דחזירי“ (תולין יז ע"א), שרבנו
גרשום ורש"י פירשוהו: „חזירים יבשים“ — תרגם הרמב"ם
„ערפי חזירים“ (מלכים ח, א). מכאן שהוא גרס בגמרא:

ובמקומות מסופקים בדקתי את הנוסח אף בכתבי־יד של משנה תורה
הנמצאים ב„מכון הרמב"ם“ של „מוסד הרב קוק“ בירושלים. תודתי
נתונה בזה לידידי ר' משה קצנלנבוגן, ממנהלי המכון, שסייע עמי
בבדיקת הנוסחאות.

22. כתבי־יד המוזיאון הבריטי (486-487) וכתבי־יד תימני (תטא).

23. כתבי־יד אוקספורד (569) וכתבי־יד ששון.

”קדלי דחזירי“²⁴. ואמנם מצאנו נוסח זה באחת מתשובות הרמב”ם שכתב בערבית, ובה ציטט את המאמר התלמודי כלשונו²⁵.

בעית הארמית שברמב”ם

אחרי שראינו שהרמב”ם שואף לתרגם כל ביטוי ארמי לעברית צחה, פלא הוא למצוא בכמה מקומות בדברי הרמב”ם ביטויים ארמיים, מהם שאינם נמצאים במקור התלמודי בכלל.

אולם ההשוואה עם כתבי־יד מראה שברוב המקרים בא בהם נוסח עברי במקום הנוסח הארמי שבדפוסים. אמור מעתה, לא מיד הרמב”ם יצאו הביטויים הארמיים ההם, אלא מעתיק הוא שכתב כן מתוך שגרת הלשון הארמית שבפיו.

ברם יש לציין, שהמונחים הארמיים „אדרכתא” ו„אסמכתא” כבר נמצאו בדפים שפרסם משה לוצקי מתוך „הנוסחא הראשונה הילדה”²⁵, הכתובה בעצם ידו של הרמב”ם (ראה הערות 27, 29).

---

24. השווה מגילה יג ע”א: „שהאכילה קדלי דחזירי”. אמנם ברש”י: כתלי. ועיין דקדוקי סופרים שם, דף כט הערה ז, וערוך השלם חלק שביעי עמ’ 228.

25. תשובות הרמב”ם, מהד’ פריימן, סימן קנד (עמ’ 152); מהד’ בלאו, סימן ריא (עמ’ 374).

25. עיין תשובות הרמב”ם, מהד’ פריימן, סימן קנב (סוף עמ’

והרי דוגמאות לארמית בלשון הרמב"ם לפי הנוסח
שבדפוסים:

א. מ ל י ם : אבא, אדרכתא, אמתלא, אסמכתא, אספסתא,
אשתקד, אַתְּ דְמִי²⁶⁻³³, הא — במשמעות 'אבל'³⁴, במשמעות
'הנה'³⁵, במשמעות 'הרי'³⁶ ובמשמעות 'זה'³⁷, זוהמא, לאן,
לחומרא, מסכתא, מסתמא, סלקא, סרכא, ערבאין, קושיא,
קיימא³⁸⁻⁴⁷, שומא — במשמעות 'שום, שומה'⁴⁸ ובמשמעות
'י ב ל ת'⁴⁹, שמתא⁵⁰, תרי⁵¹.

ב. צ י ר ו פ י ם : אבא מרי⁵², אבי אמא⁵³, אקראי
בעלמא⁵⁴, בי ורדא⁵⁵, בנין דכרין⁵⁶, חומרא יתירה⁵⁷,
פתחא של שמתא⁵⁸, קידושא רבא⁵⁹, רבנא פלוני⁶⁰, שכיב
מרע⁶¹, תלתא זימני⁶².

ואסיים בכלל תלמודי, שהרמב"ם מביאו כלשונו
מבלי לתרגמו: דכל דפריש מרובא פריש⁶³.

בחישוב הלשונות התלמודיים שתרגם הרמב"ם לעברית
קדמו לי: בנימין זאב בכר⁶⁴, פלטיאל בירנבוים⁶⁵

---

26 — 63. ההערות — בסוף הקונטרס.

64. W. Bacher, Zum sprachlichen Charakter des
Mischne Thora, Moses Ben Maimon II, Leipzig 1914,
280-305

65. לשון הזהב של הרמב"ם, הודאר כא (1942) עמ' 721-722;

משנה תורה במהורה מקוצרת, נייירוק תש"ד, מבוא XXXIII —
XXXVI.

וישראל איסר זיידמן⁶⁶ — אשר העלו עשרות
דוגמאות של לשונות תלמודיים מתורגמים עברית על ידי
הרמב"ם.

בספרי הבאתי למעלה מארבע מאות דוגמאות.
ואף כי הייתה שאיפתי הטבעית למצות את כל חומר תרגומי
המוצלחים של הרמב"ם, ברי לי שלא השגתי את מטרתי
בשלמות. וודאי מקום הנחתי לאחרים להתגדר בבקעה זו.
את הדוגמאות ערכתי בארבעה פרקים: א. מלים,
ב. צירופים, ג. משפטים, ד. פסקאות, בכל פרק
לפי א"ב של התחלת הדוגמה. מלה או צירוף שהרמב"ם
מביאם יותר משלוש פעמים אני מציין רק את הפעם הראשונה
ומוסיף מלת "ועוד".

מן המקורות התלמודיים צוינו בדרך כלל המקורות
הישרים. אם נוספה מלת "ועוד" היא רומזת שהמקור
שנזכר לפניו הוא בלתי ישיר.

---

66. סגנון משנה תורה לרמב"ם, סיני יב (אייר תש"ג) עמ' תכח-
תלח; יג (תמוז תש"ג) עמ' צו-קא. — חלקים שונים מתוך מאמר מקיף
זה פורסמו על ידי זיידמן גם במקומות אחרים: סיני ג (סיון תרצ"ח)
עמ' קיח-קיט (סגנון משנה-תורה לרמב"ם וביטול השערת המקורות
במקרא); הוצפה מיום כ"ח בטבת תשט"ו עמ' 5 (הלשון העברית של
הרמב"ם); לשוננו לעם קונטרס נו (אייר תשט"ו) עמ' 3-6 (על לשונו
העברית של הרמב"ם); החינוך כח (שבט תשט"ו) עמ' 156-164 (הרמב"ם
כמסל-דרך לתחיית הלשון).

בלקט שלפנינו — מתוך הפרק „משפטים” — מובאים
בטור הימני ביטויים בלשון התלמוד, ובטור השמאלי —
בלשון הרמב"ם.

אונסא דלא שכיה הוא (גיטין עג ע"א).

אונס שאינו מצוי הוא (מכירה יט, ה).

אזלינן בתר אומדנא (בבא בתרא קמו ע"ב).

לעולם אומדין דעת הנותן... עושין על פי

האומד (זכיה ומתנה ו, א).

אזלינן בתר רוב דעות לחומרא [ואף] לקולא (יבמות קיו ע"ב).

הלך אחר הרוב, בין להקל בין להחמיר (גירושין

יב, כב).

אי איפשי בה (גיטין לב סוף ע"א).

איני רוצה בה (זכיה ומתנה ד, א).

איבעי ליה לעיוני (מכות ח ע"א).

היה לו לעיין (רוצח ושמירת נפש ו, ו).

אידי דעייל ונפיק אוזוי (בבא קמא ז סוף ע"א).

מפני שהוא דחוק וטרוד (מתנות עניים ט, יז).

איתתא לבי תרי לא חזיא (קידושין ז ע"א).

שאיין אשה אחת ראויה לשנים (אישות ג, ט).

אמר לה: קרא אנא! — עד דקרי אורייתא נביאי וכתובי בדיוקא

(קידושין מט סוף ע"א).

אמר לה: על מנת שאני קורא! — צריך להיות

יודע לקרות תורה נביאים וכתובים בדקדוק

יפה (אישות ח, ד).

אנן קים לן בינוקא דמקרבא דעתיה לגבי זוזי (גיטין מ סוף ע"א).
שדעתו של קטן קרוב ^ז אצל מעות ^ס (עבדים
ז, ח).

אסיך אנא (בבא קמא פה ע"א).

אני ארפא אותך (חובל ומזיק ב, יח).

אשתעי דינא בהדיהו (בבא בתרא לג ע"א).

יעשה עמהם דין (טוען ונטען יד, ח).

בהדי דקאכיל איבזע שיפתייה (בכורות לו ע"א).

וכיון שאכל נחלק שפתו (בכורות ב, י).

במותב תלתא הוינא וחד ליתוהי (כתובות כב ע"א).

במושב שלשה היינו והאחד איננו (עדות ו, ו).

במנא דכשר למקניא ביה (בבא מציעא מז סוף ע"א).

בכלי הכשר לקנות בו ^ס (מכירה ה, ח).

בשוקא הוה טרידנא (בבא בתרא ל ע"א).

טרוד הייתי בשוק (טוען ונטען יא, ג).

גביל לתורי ! (ברכות מ ע"א).

תנו מאכל לבהמה ! (ברכות א, ח).

גלוי מלתא בעלמא הוא (כתובות כב ראש ע"א ויבמות לט ע"ב).

שזה גילוי דבר שהיה מקודם הוא (עדות ו, ז).

לגלות הדבר בלבד (זכיה ומתנה ג, ד).

---

67. בשלושה כתבי־יד (המוזיאון הבריטי 487-486, ששון ותטא) :

קרובה, ואף בכתבי־ד אוקספורד 569 : קרוב .

68. עיין גם להלן, עמ' 167, ד"ה 'קים'.

69. בנוסח השטר הכתוב ארמית : וקנינא מפלוני בכלי ... אולם

בשני כתבי־יד (המוזיאון הבריטי 487-486 ותטא) : וקנינו.

דאיכא עדים דקא מסייעי לה (כתובות כב ע"ב).

שהעדים סומכין אותה ⁷⁰ (גירושין יב, ו).

דין גלי רניא ! (סנהדרין לא ע"א).

זה מגלה סוד הוא ! (סנהדרין כב, ז).

דינא דמלכותא דינא (גיטין י ע"ב ועוד).

דין המלך דין הוא (גולה ואבדה ה, יא ; טו).

דין המלך — דין (שם ה, טז ; יז).

דסליק עניינא ... דלא סליק עניינא (מגילה כג ראש ע"ב).

שלם הענין ... לא שלם הענין (תפילה יב, יג).

הב לי לדידי ואנא מסינא נפשאי (בבא קמא פה ע"א).

תן על ידי ואני ארפא את עצמי (חובל ומזיק ב, יז).

ההוא גברא דאמר לקדושי אתתא (בבא בתרא מ ע"ב).

מעשה באחד שרצה לישא אשה (זכיה ומתנה

ה, ה).

ההוא עכברא דנפל לחביתא דשיכרא (עבודה זרה סח ע"ב).

עכבר שנפל לשכר (מאכלות אסורות טו, לא).

היינו האי דעל והיינו האי דנפק (פסחים י ע"ב).

הוא הראשון שנכנס הוא הראשון שיצא (חמץ

ומצה ב, יג).

היכא דנפקא לאפיה ויהבה ליה חפץ והדר שקלה מיניה גיטא (גיטין

כט סוף ע"א).

ויצאת האשה לקראת השליח ונתנה החפץ

תחלה ואחר כך נתן לה הגט (גירושין ט, לה).

70. השווה גירושין יב, יב : הבעל והשליח סועדין אותה — על

פי גיטין סד ע"ב : ד מ ס י י ע לה.

היכי דמי 'מתנמנמ' ? ... גים ולא גים תיר ולא תיר (מגילה יח ע"ב).
'מתנמנמ' והוא : מי שאינו ער ולא נרדם בשינה
(קריאת שמע ב, יב).

הגחת חפץ ועשיית מחיצה בהדי הדדי קאתו (שבת צט ע"ב).
עשיית המחיצה עם נוחת הכלי באין כאחת
(שבת יד, כא).

והוא דעביד טיף טיף להדי טיף טיף⁷¹ (פסחים לט סוף ע"ב ועבודה
זרה ל ע"ב).

שהוא טורד⁷² טיפה אחר טיפה (חמץ ומצה ה, י).
טיפה אחר טיפה, והוא שיהיה טורד⁷² ויורד
(רוצח ושמירת נפש יא, ח).

זכר בעלמא הוא דעבד (שבועות טז ע"א).

זכרון הוא שעשה (בית הבחירה ו, יד).

חזי דעלך קא סמיכנא (בבא קמא קיג ע"ב).

ראה שעל חשבונך אני סומך (גזלה ואבדה יא, ה).

חיישינן לפשיעותא (בבא מציעא נד ע"א).

גזירה שמא יפשע (מעשר שני ה, יב).

---

71. במסכת פסחים שלפנינו : "טיף להדי טיף", פירש רש"י :
שנפלין טיפה אחר טיפה סמוך ותיכף ואין שהות ביניהם. ורבנו
חננאל גורס : "טיף טיף כנגד טיף טיף". עיין דקדוקי סופרים דף גו
הערה ה. ובמסכת עבודה זרה שלפנינו : "טיף להדי טיף טיף", פירש
רש"י : שמתפסף תדיר והטיפים רודפות זו את זו ותכופות. ורבנו
חננאל גורס : "טיף טיף להדי טיף טיף", וכן הגיה מהרש"א. ועיין
דקדוקי סופרים דף לו, הערה ד.

72. על פי משלי יט, יג ; כז, טו : דלף טורד.

טוט אסר וטוט שרי 73 (מועד קטן טז ע"א).

הקול אסרה והקול התירה (גירושין י, כ).

כד הוי קציר ורמי בערסיה (בבא בתרא קנג ע"א).

והרי הוא נופל על המטה 74 (זכיה ומתנה ח, ב).

כי תקינו ליה רבנן פירות לבעל — משום רווח ביתא (כתובות ט).

מפני שלא התקינו פירות לאיש, אלא כדי להרויח

בהוצאת הבית (אישות כב, כ).

כיון דאגידא בי לא קא יהבו לי אחריתי (כתובות סד ע"א).

כל זמן שאת זקוקה לי אין נותנין לי אשה

אחרת (יבום וחליצה ב, טז).

כיון דאירסה לא ניחא ליה דתיתזיל (כתובות נג ע"ב).

אין אדם רוצה שתתבזה ארוסתו (אישות יט, טו).

כיון דתקינו רבנן פרוסכול, לא שביק היתירא ואכיל איסורא (גיטין

לו ע"ב).

כיון שתקנו חכמים פרוזבול חזקה היא: שאין

אדם מניח דבר מותר ואוכל דבר אסור (שמיטה

ויובל ט, כו).

כל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש אמר לה ולאו אדעתיה 75 (בבא

בתרא לט ע"א).

שהדבר שאין אדם מצווה עליו אומרו שלא

בכוונה (טוען ונטען יא, ו).

---

73. פירש רבנו חננאל: הקול שמכריו בתקיעת שופר — הוא

האוסר הוא המתיר.

74. עיין להלן, עמ' 173 הערה 61.

75. פירש רשב"ם: שאינה מוטלת עליו לברר, וגם אינו מפסיד

כל קלא ולא איתחזק בבידינא — לאו קלא הוא (גיטין פט ע"ב).
כל קול שלא הוחזק בבית-דין — אין חוששין
לו (אישות ט, כב).

לא מקדים איניש פורענותא לנפשיה (גיטין עה ע"ב).
ולא יפתח פיו תחלה לפורענות⁷⁶ (גירושין ט, כ).

לא עדיף את מגברא דאתית מיניה (בבא מציעא לה ע"א).
לא יהא כחו גדול מכח בעל-חוב הראשון (מלוה
ולוה כב, יז).

לא שביק גירסיה (בבא בתרא קמד ע"א).
אינו מניח תורתו שעה אחת (נחלות ט, ה).
לא שכיחי בה רבים (מכות ח ע"א).

אין הרבים מצויין בה (רוצח ושמירת נפש ו, ז).
לא תיפוק לכו שותא... לא מפקינן שותא (בבא בתרא לט ע"א).
אל תוציאו דבר זה מפיכם... אין דבר זה יוצא
מפינו (טוען ונטען יא, ו).
לאו בעל דברים דידי את (בבא קמא ע ע"א).
אין אתה בעל דיבי (שלוחין ושותפין ג, א).

אם אומרה אם לא אומרה — אמר לה לבני אדם ולאן אדעתיה ;
כלומר : אינו נותן אל לבו שקיבל הדבר עליו לכסותו.

76. הנוסח המלא הוא : "חולה המגרש אשתו על תנאי אומר :
'אם לא מתי — לא יהיה גט ; ואם מתי — יהיה גט ; ואם לא מתי
— לא יהיה גט' כדי שיהיה תנאי כפול ; והן קודם ללאו ; ולא יפתח
פיו תחלה לפורענות".

להכי יהבי לך אגרא לנטורי לי נטירותא יתירתא (כבא מציעא צג ע"ב).
 שאין השומר נוטל שכר אלא לשמור שמירה
 מעולה (שכירות ג, ט).

לך לך אמרין, נזירא! סחור סחור! לכרמא לא תקרב! (שבת יג
 ע"א ועוד).

אמרו חכמים: סביב! לכרם לא יקרב! (נזירות ה, י).

לפום צערא אגרא (אבות סוף פרק ה).

השכר לפי הצער (תלמוד תורה ג, ו).

מאיס עלי (כתובות סג ע"ב).

מאסתיהו (אישות יד, ח).

מחצלת מבטלא מחיצה (שבת ק ע"א).

עם הנחת הכלי בטלו המחיצות (שבת יד, כב).

מטלטלי ואיתנהו בעינייהו (כתובות נה ע"א).

כתב לה מטלטלין והם עצמם קיימים (אישות
 טו, יג).

מיא בעלמא היא (יבמות סט ע"ב).

מים בעולם הוא חשוב (תרומות ח, ג).

מיבדל בדילי מיניה (פסחים ו ע"א).

שהכל פורשין ממנו (חמץ ומצה ג, ח).

מיהו שטרא מעליא הוה לי ואירכס (כבא בתרא לב ע"ב).

אבל שטר כשר היה לי ואבד (מלוה ולוה יד, ו).

אבל היה לי שטר כשר ואבד (טוען ונטען טו, ט).

מיייתנא אסיא דמגן במגן⁷⁷ (כבא קמא פה ע"א).

יש לי רופא שמרפא בחנם (חובל ומזיק ב, יח).

77. גרסת הרי"ף (סימן קמח): „אית לי אסיא דאמגן“ וכנראה

מילתא דלא שכיחא היא ומילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן (ביצה ב סוף ע"ב).

שאינן זה דבר מצויה תמיד — ודבר שאיננו מצויה
אלא אקראי בעלמא⁷⁸ לא גזרו בו⁷⁹ (שביתת
יום טוב א, כ).

מילתא דעבידא לאיגלווי (יבמות קטו ע"א ; בכורות לו ע"א).
שהדבר עשוי להגלות (גירושין יב, טו ; בכורות
ב, יט).

בדבר העשוי להגלות לכל (גירושין יב, טו).
שזה דבר העשוי להגלות הוא (יבום וחליצה ד, לא).
מתהום ארעא⁸⁰ ועד רום רקיעא (בבא בתרא סג ע"ב).
מקרקע התהום עד רום הרקיע⁸¹ (מכירה כד, טו).

הייתה כן גם גרסת הרמב"ם. ואף בכתב־יד מינכן : „אית לי אסיא
דמגן“, עיין דקדוקי סופרים דף צט הערה ל.

78. עיין להלן, עמ' 172 הערה 54.

79. השווה גם טומאת מת כג, ב : „מפני שהוא דבר שאינו
מצויה וכל דבר שאינו מצויה לא גזרו בו“. ושם י, ד : „שכל אלו
דבר שאינו מצויה הוא ולא גזרו אלא בקבר שנחרש שהוא דבר המצויה“.
80. גרסת הרי"ף (סימן תשסד) : „מארעית תהומא“ וכנראה היתה
כן גם גרסת הרמב"ם. וכן הנוסח בכמה כתב־יד ובספרי גאונים
וראשונים, השווה דקדוקי סופרים דף 194 הערה ב.

81. רשב"ם מתרגם : „משולי התהום עד לרקיע“, ואף הוא גרס :

„מארעית תהומא“.

מתנה — לית בה משום דינא דבר מצרא (בבא מציעא קח ראש ע"ב).

הנותן מתנה — אין בה דין בן המצר (שכנים

יג, א).

סכינא — בתר קתא ; וכיסא — בתר שנציה (בבא מציעא כו ע"א).

הסכין — זרי הנצב שלו מוכיח ; והכיס — פיו

מוכיח (גולה ואבדה טז, ט).

ספינה מינח גיחא, ומיא הוא דקא ממטו לה (בבא מציעא ט ע"ב).

המים הם שמוליכין אותה, ואינה הולכת מחמת

עצמה (זכיה ומתנה א, ה).

סרכיה נקט ואתי (ברכות טז ע"א).

שעל הרגל לשונו הוא הולך (קריאת שמע ב, יד).

סתם עובד כוכבים מפעא פעי (חולין קלג ע"ב).

סתם גוי מרבה דברים (בכורים ט, י).

עתים חלים עתים שוטה (ראש השנה ח ע"א).

מי שהוא עת שוטה ועת שפוי⁸² (מכירה כט, ה).

קום אדוכתך ! (בבא קמא לג ע"א).

עמוד במקומך ! (נזקי ממון י, יב).

---

82. בסמ"ג (עשין פב) העתיק : "מי שהיה לעתים שוטה ולעתים

שפוי", וציין מקורו בתוספתא תרומות (פרק א, הלכה ג), ושם נאמר :

"פעמים שוטה פעמים חלום" ; וכן הלשון בירושלמי תרומות פרק א

הלכה א. ובירושלמי יבמות פרק יד הלכה א : "פעמים שוטה פעמים

חלומה.

קים לנו לרבנן דינוקא מקרבא דעתיה גבי זוזי (בבא בתרא קנו ראש ע"א).

מפני שדעתו נוטה אחר המעות⁸³ (מכירה כט, יג).
רבנן לא צריכי נטירותא (בבא בתרא ז ע"ב).

שאינ תלמידי חכמים צריכין שמירה שהתורה
שומרתן (שכנים ו, ו).

ריחא לאו מילתא היא (עבודה זרה סו ע"ב).
שאינ הריח כלום, לפי שאינ בו ממש (מאכלות
אסורות יג, יד).

ריחיה חלא וטעמיה חמרא — חמרא (בבא בתרא צו ע"א).
יין שריחו ריח החומץ וטעמו טעם יין —
מקדשין עליו (שבת כט, יז).

שאני אחין — דשמטו מהדדי (בבא בתרא קעג ע"א).
במה דברים אמורים ? באחין — מפני שחזקתם
שומטין זה מזה (נחלות ט, י).

שאני נטירותא דחד מנטירותא דבי תרי (בבא קמא קטז ע"ב).
אינו דומה שומר [בהמה] אחת לשומר שתיים
גולה ואבדה יב, יג).

---

83. עיין גם לעיל, עמ' 159, ד"ה אנן.

הערות נוספות

הוספה להערה 5 :

ומן העניין להביא בקצרה דברי הפוסק רבי ישראל איסרלין בספרו "תרומת הדשן" (שו"ת, סימן קלד) : "הא דנמצא כתוב בשם מהר"ם, שצריך לומר בנוסח הביטול כל חמירא וחמיעא — משום דחמירא תרגום דשאור וחמיעא תרגום דחמץ . . . יראה דלא צריך לנהוג הכי. דאין סברא לשבש כל המחזורים שכת[נ]ב בהן נוסח הביטול ולא כת[נ]ב אלא כל חמירא לחוד . . . ויראה דלשון תלמודא בבלי הוא לכלול כל חמץ ושאור בלשון חמירא . . . וכמדומה לי דלא אשכחן בכל התלמוד לשון חמיע בשם דבר אם לא בפעולה, כגון דמחמע ליה או כי היכי דליחמע, וכהאי גונא שרוצה לומר התלמוד : שתתחמץ נקוט בלשון תרגום לשון מחמע ; אבל שם דחמץ לא אשכחן דמפיק ליה בלשון (דחמירא) (נדחמיעא)".

וכן פסק הרמ"א (או"ח סימן תלד, סעיף ב) : "כל חמירא כולל חמץ ושאר".

לעמ' כ :

26. תרומות ג, טו ועוד.

27. מלוה ולוה יב, ט ועוד. ומצאתי מונח ארמי זה נזכר שלוש פעמים בהלכה אחת מהלכות מלוה ולוה "פרק שנים עשר" [בדפוסים : פרק כב הלכה א] הכתוב בעצם ידו של הרמב"ם ופורסם על ידי

משה לוצקי בנספח למשנה תורה דפוס שולזינגר (ניו-יורק תש"ז), עמ' כא.

28. אישות ט, כג ועוד. ונמצא במשנה גיטין ט, ט, ותרגם

רש"י: משל.

29. מכירה יא, ב ועוד. גם מונח זה מצאתי כתוב אצל לוצקי,

עמ' ג שורה ג [בדפוסים: שכירות י, ו].

30. שכנים ט, יב; שכירות ח, ז.

31. קרבן פסח ו, ז. המקור התלמודי: פסחים צב ע"א.

32. = א תה, גרושין ט, לה [המקור: ברייתא במסכת גיטין

כס ע"א]: מכירה כב, יב; עבדים ה, ג.

33. = ד ו מה: "כצואה עוברת דמי" (קריאת שמע ג, יג.

המקור: ברכות כה ע"א. אמנם בכתביד מינכן [= דקדוקי סופרים

דף סג] חסרה תיבת דמי, אך הרמב"ם מצטטה במורה הנבוכים חלק

שלישי פרק מח [תרגום אבן תבון, מהד' אבן שמואל, ירושלם תש"ז,

עמ' תקנח; תרגום אחרוני, מהד' שייער, ירושלם תשי"ג, עמ' 839].

אולם בשישה עשר כתבייד (מהם ארבעה תימניים) של משנה

תורה חסרה תיבה זו ובאחד מהם [וטיקן 172] נוספה בגליון.

"כמכה של חלל דמי" (שבת ב, ה). בשני כתבייד (אוקספורד

568 ותא) חסרה תיבת דמי, בחמשה (המוזיאון הבריטי 486-487,

ששון, תג, תד ותה) הנוסח עברי: "כמכה של חלל הוא" ובכתבייד

אחד (קונטנזה 2863): היא.

"כלבוד דמי" (שבת טז, ח). בשמונה כתבייד (המוזיאון הבריטי

486-487, קונטנזה 2863, ששון תא, תג, תד, תה ותו): כלבוד הוא.

"כמחצה על מחצה דמי" (מאכלות אסורות ח, יא). בכתבייד

תהא נשמט הכלל כולו, עיין להלן הערה 63.

„אומר מעכשיו דמי“ (מכירה ב, ט; זכיה ומתנה ג, ח).
בשלושה כתבי־יד (אוקספורד 569, ששון ותטא) חסרה תיבת דמי במקום
הראשון, בכתבי־יד אחר (המוזיאון הבריטי 486-487) היא חסרה במקום
השני ובכתבי־יד תטא כתוב במקום השני: „הרי זה כאומר מעכשיו“.
„כבצור דמי“ (מכירה ג, יז). בשני כתבי־יד (אוקספורד 569
ותטא) הנוסח ע ב ר י: „הרי הוא כבצור“.

„כאומר לא פרעתי דמי“ (טוען ונטען ו, ג). בשלושה כתבי־יד
(אוקספורד 569, ששון ותטא) חסרה תיבת דמי.

אולם המאמר התלמודי „גבי חברתה כחצר הגיזק דמי“ (בבא
קמא כ ע"א) הובא גם בדפוסים בתרגום עברי: שגבי חברתה כחצר
הגיזק הוא חשוב (נזקי ממון ג, י). וכן מתורגמת ההלכה
האומרת: „גר שנתגייר כקטן שנולד דמי“ (יבמות כב ע"א) —
שהגר שנתגייר כקטן שנולד הוא חשוב (עדות יג, ב). גם הכלל
השגור: „כל יתר כנטול דמי“ מתורגם: כל היתר כנטול הוא
חשוב (עיין לעיל, עמ' 148-149).

ברם ההלכה: „הודאת בעל דין כמאה עדים דמי“ (גיטין
מ ע"ב) מצוטטת פעם אחת כצורתה בתלמוד (טוען ונטען ו, ג. אך
בשני כתבי־יד [המוזיאון הבריטי 486-487 ותטא] חסרה תיבת דמי).
פעם אחרת — בהשמטת התיבה האחרונה (עבדים ו, ג) ואילו
במקום שלישי (זכיה ומתנה ד, יב) היא מוחלפת במלת הוא.

ראה גם זכיה ומתנה י, א: „ככתובין וכמסורין דמו“. אבל שם ה,
ב; י, יב: „ככתובין וכמסורין הס“.

24. „הא אחר חייב“ (אבל ח, א), „הא אין עיניהם תלויות“
(מתנות עניים י, ב), „הא אם אכלו... הא אם הפרישו“ (מעשר שני
יא, טו), „הא אם כסהו“ (נזקי ממון יב, ד), „הא אם נודע“ (רוצח

ושמירת נפש ט, יא), „הא במקום שאפשר“ (שכירות ג, א), „הא טמאה“ (איסורי מזבח ה, ו), „הא יש לה מושיע“ (רוצח ושמירת נפש א, י), „הא יש צמיד“ (טומאת מת כא, א).

35. „הא למדת“ (אישות ד, יט ועוד). אמנם בהרבה מקומות (איסורי ביאה ח, כב ועוד) מתרגם הרמב"ם: „הנה למדת“.

36. „הא אינו מדבר“ (מאכלות ד, ו), „הא למה זה דומה?“ (אישות ג, ט ועוד).

37. „הא כיצד?“ (כלי המקדש ג, ז).

38. דעות ה, ט [המקור התלמודי: ברכות מג ע"ב לפי גרסת ה"ר א"ש (פרק ו סימן מ), אבל בגמרא של פנינו וכן ב"ר"ף (סימן קס) כתוב: זיעא], ברכות ו, טז; ט, ח.

39. שבת כה, יח.

40. איסורי ביאה יח, יא; טומאת מת כב, ג.

41. שאלה ופקדון ב, ד.

42. אישות ג, ה. אולם בכתבייד תימניים וכן בכתבייד אוקספורד 569 חסרה מלה זו.

43. שבת ח, ד.

44. שחיטה יא, ו.

45. מלוה ולוה כה, ט; רבים מן 'ערבא' — על משקל זכא ין — במקום „ערבין“. והשווה אישות טז, י; מלוה ולוה יח, א: „אחראין וערבאין“.

46. הקדמה.

47. שבת י, ב (לקיימא); יבום וחליצה א, ה; נזקי ממון י, ט (בן קיימא); אישות יח, טו (בן של קיימא); כלים ב, א (דבר של קיימא); מילה א, יד ועוד (ולד של קיימא); יבום וחליצה א, ה (ולד

קיימא); שבת כג, כז (כתב של קיימא); שבת י, א (קשר של קיימא)
ושם ועוד (קשר שאינו של קיימא). אבל דבר של קיימא
(תוספתא שבת יא, ח) מתרגם הרמב"ם: דבר העומד (שבת
יא, טו).

48. אישות ז, יח ועוד.

49. גירושין יג, כא [המקור: יבמות קכ ע"א]; ביאת המקדש

ח, טו.

50. טוען ונטען א, ה. ועיין תלמוד תורה ז, ב: "פלוני יהיה

בשמתא... פלוני זה בשמתא". ובהלכות דעות ב, ג מצטט הרמב"ם
את מאמרו של רבא (סוטה ה ע"א): "בשמתא מאן דאית ביה" גסות
הרוח, ועיין מהד' סה"קצנלנבוגן-ליברמן עמ' קמג שורות 24-25,
שבכתביד אחד הנוסח: "האי מאן דאית ביה גסות בשמתא יהא".

51. מזוזה ה, ג: "ותרי זיינין של 'מזוזות' ותרי סיתיין של

'טטפת'... ותרי זיינין של 'מזוזות' ותרי סיתיין של 'טוטפת'".

אמנם בכל כתבי-היד הנמצאים במכון הרמב"ם וכן בדפוס ספרד (לפני
רנ"ב) כתוב: ושני!

52. תלמוד תורה ד, ג; ממרים ו, ה.

53. תפילין ב, יא.

54. שביתת יום טוב א, כ: "השוחט תרנגולת ביום טוב ומצא

בה ביצים גמורות — הרי אלו מותרות, שאין זה דבר מצוי תמיד —
ודבר שאינו מצוי אלא אקראי בעלמא לא גזרו בו". אולם בשישה
כתבי-יד (המוזיאון הבריטי 486-487, קונטנזה 2863, תא, תג, תד ותה)
כתוב: "אלא קרי" [לשון הכתוב ויקרא כו, כא]. ובשני כתבי-יד אחרים
(אוקספורד 569 וששון) חסרות בכלל שלוש המלים אלא אקראי בעלמא
[אלא שבכתבי-יד ששון כתוב: "ודבר שאינו מצוי בה" כלומר,
בתרנגולת].

55. מכירה כו, ג : "בי ורדא של פלוני". בשני כתבי־יד (אוקספורד 569 וששון) : "בי ורד" ובשני כתבי־יד אחרים (המזויאון הבריטי 487-486 ותטא) : "בית ורד". המקור : בבא בתרא סט ע"א, ובגמרא שלפנינו : "וורדא דפלינא", פירש רשב"ם : "טרוגת בושם של פלוני". והשווה בבא בתרא פד סוף ע"א : "אבי ורדי דגן עדן" ושם צח ע"ב : "בי ורדי", עיין ערוך השלם חלק רביעי עמ' צו. והשווה מסכת מעשרות ב, ה : "מעשה בגינת ורדים שהיתה בירושלים".

56. אישות טז, ז.

57. איסורי ביאה יא, י ; טומאת צרעת י, יב ; שגגות ט, ט.

58. סנהדרין כה, ז ; ושם כה, ח : "פתחא".

59. שבת כט, י : "ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם

שיסעוד סעודה שניה — וזה הוא הנקרא קידושא רבה" ; כט, כא : "וכן ביום טוב מקדש קידושא רבא כדרך שמקדש בשבת".

60. תלמוד תורה ד, ג.

61. אישות יט, יג ועוד. ועיין זכיה ומתנה ה, ב : "החולה שתשש

כח כל הגוף, וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המטה (לשון הכתוב אסתר ז, ח) — הוא [הנקרא] שכיב מרע".

62. ספר תורה ז, ד. ואף כי כן נדפס בכל ההוצאות של

משנה תורה הדבר תמוה בעיני, שהרי במקור ההלכה (מנחות ל ע"א) נאמר : "ג' פעמים" ! וכן העתיק הרי"ף (הלכות ספר תורה סימן רלא) : "שלשה פעמים" ! ומנין לקח הרמב"ם את המונח הארמי "תלתא זימני" ? ברם בכתבי־יד אוקספורד 568 [שאו"י נכתב בחיי הרמב"ם (ד'תתקמ"ה ?)] כתוב : "שלש פעמים" ! ואף בשאר כתבי־היד (עשרים ושישה במספרם), הנמצאים במכון הרמב"ם, כתוב : "שלשה

פעמים" !

63. מאכלות אסורות ח, יא. אולם בכתב־יד ויטה 57 מתורגם כלל

זה לעברית: שכל הפורש מן הרוב פורש, וכן בכתב־יד וטיקן:
דכל הפורש מן הרוב פורש. והשוה ספר והזהיר, פרשת שמיני, עמ'
98: „וכל המורש מן הרוב (פרוש) [פורש]“. ומן העניין לציין, שבכתב־
יד תהא חסר הכלל כולו, וכן אין שם הכלל הקודם: „שכל קבוע
כמחצה על מחצה דמי“.

ה ת ו כ ן :

139	...
143	דרכי תרגומי של הרמב"ם
145	תרגומים נרדפים ומשמעותם
153	מהימנות הנוסח ברמב"ם שלפנינו
155	בעית הארמית שברמב"ם
158	לקט מתרגומי הרמב"ם
168	הערות נוספות